

**PÁLFFY GÉZA: A MAGYAR KIRÁLYSÁG ÉS A HABSBURG MONARCHIA
A 16. SZÁZADBAN**

Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2010 (História Könyvtár: Monográfiák, 27), 564 l.

A Kárpát-medence kora újkori történetének az utóbbi évtizedben egyik legszorgosabb kutatója Pálffy Géza, akinek a közelmúltban több könyve és számos tanulmánya jelent meg, s valamennyi írása új levéltári források feltárásával, valamint a nemzetközi szakirodalom legfrissebb produktumainak széles körű felhasználásával irányította magára a figyelmet. Az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa végül akadémiai doktori értekezésében összegezte eredményeit és a terjedelmes munka most már reprezentatív kiállítású monográfia formájában is olvasható a *História Könyvtár* rangos sorozatának köteteként.

Pálffy Géza monográfiája már csak terjedelme miatt is átlagon felüli teljesítmény: az 564 lapnyi összterjedelemből 418 lapot tesz ki a fejtegetések szövege, s mintegy másfélszáz lapnyi a források, a szakirodalom, a rövidítések és mellékletek felsorakoztatása. Már ebből is látszik a szokatlanul bőséges forráshasználat, s e tekintélyes – túlnyomórészt levéltári – anyag alapján a szerző több tekintetben újszerű s az eddigieknél jóval árnyaltabb képet rajzol fel a Mohács után darabokra szakadt magyar állam sorsáról.

A monográfiának mind a tizenkét fejezete akár önállóan is megálló eszmefuttatás, többségük – vagy legalábbis egy változatuk – magyar és/vagy idegen nyelvű

igényes szakmai fórumon már korábban megjelent, a teljes mű angol nyelvű változata pedig úgyszintén napvilágot látott: *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*, New York, Columbia University Press, 2009 (East European Monographs, 735 – CHSP Hungarian Studies, 18), 410 l. Ez már csak azért is öröndetes, mert a magyarországi humán tudományok eredményei viszonylag ritkán kerülnek be a nemzetközi szakmai fórumok látószögébe, noha nem egy esetben – speciális adottságaik révén – sikeresen árnyalhatnák és gazdagíthatnák az európai történelem összképét. Jelen esetben minden adottság megvan ahhoz, hogy ez megvalósuljon.

Igényes célkitűzését a szerző az előszóban világosan megfogalmazza: „E könyv a mohácsi csata (1526) és Buda eleste (1541) után három részre szakadt magyar–horvát középhatalom (másként Szent István birodalma) Habsburg Monarchiához csatlakozott része és jogutódja, a Magyar Királyság (azaz a Szent István-i állam) 16. századi működéséről és a közép-európai Habsburg-államkonglomerátumban elfoglalt helyéről, valamint kapcsolatrendszerükről szól” (9).

A monográfia egyes fejezetei közötti kapcsolat logikus, gondolati ívük koherens koncepciót tükröz, mivel azonban mind-egyik fejezet végén összegzés található, s

mindegyiknek van önállóan is hozama, metodikája, figyelmet érdemlő szemléletbeli vagy adatszerű újdonsága, érdemes külön-külön is sorra venni a bennük kifejtett eredményeket.

A bevezető fejezetben historiográfiai áttekintést kapunk: a szerző a kutatás elmúlt évtizedeit és jelenlegi helyzetét vázolja fel, utal a témával kapcsolatos előítéletekre és vitás kérdésekre, a kutatás fehér foltjaira, s a 16. századi Magyar Királyság helyzetének, Habsburgokhoz való viszonyának új szempontú bemutatását ígéri.

A következő fejezet – logikus módon – a késő középkori magyar államalakulatnak, Szent István birodalmának, a jelentékeny európai középhatalomnak a helyzetét vázolja fel, s a későbbi fejtegetések kiindulópontjaként hangsúlyozza ennek az államnak az összetett („zusammengesetzter Staat”) jellegét, későbbi sorsának alakulását ugyanis ez a tényező a szerző szerint igen nagy mértékben befolyásolta. A kontinens történetének centrumába, az európai politika homlokterébe viszont akkor került a magyar állam, amikor az oszmán terjeszkedés következtében a két világhatalom határvidékére szorult, frontországává, küzdőterévé vált a nagyhatalmi törekvéseknek. Meggyőzően érvel amellett az értekezés szerzője, hogy a mohácsi csata ilyen módon nem csupán magyar, hanem összeurópai szempontból is fordulópont lett, politikai és hadtörténeti korszakhatárrá vált.

A harmadik fejezet a katasztrofális vereséget követő kettős királyválasztás eseményeit értelmezi, s megállapítja, hogy mindkét királyválasztás törvényes volt (53. lap, hozzátehetjük: mindkét koronázás ugyanazon magyar koronával történt), más kérdés, hogy polgárháborúhoz vezetett,

mivel az egyes országrészek és a politikai vezető réteg egyes tagjai eltérő módon reagáltak az eseményekre. A felemás helyzetben a horvát előkelők vagy pl. az erdélyi szászok Ferdinándot ismerték el, a szlavóniai és erdélyi rendek János-pártiak voltak, viszont köztudott, hogy a török Porta egyértelműen Szapolyait támogatta. A megosztottság és szétdaraboltság Buda 1541-es oszmán kézre kerülésével vált teljessé, a kérdés a továbbiakban az volt, hogy mit tud kezdeni a Habsburg monarchia az új helyzetben, miképpen tudja az immár elnyert Magyar Királyságot a saját – már egyébként is eléggé összetett – birodalmába beilleszteni. Láthatóan éppen ez a kérdéskör áll Pálffy Géza értekezésének középpontjában, s mindjárt hozzá is tehetjük: egyáltalán nem könnyű feladat erre a kérdésre árnyaltan, előítéletek nélkül megkeresni a válaszokat.

Logikusan következik az elmondottakból, hogy az újabb fejezet Bécs városának új szerepkörét veszi górcső alá: 1541 után itt jött létre a Magyar Királyság „második fővárosa”, amely egyben „Közép-Európa új erőd- és rezidenciavárosa” (93). Nyilvánvaló, hogy I. Ferdinándnak teljesen új helyzettel kellett szembenéznie, intézkedéseit a szerző modernizációs programként értelmezi. Határozott kritikával illeti azt a szimplifikáló, s így elavultnak tekinthető nézetet, amely szerint Bécs Magyarországot csak ütközőállamnak, netán „gyarmatnak” gondolta volna, ehelyett amellett érvel, hogy a Habsburg kormányzatnak érdeke volt a birodalom új tagjának korszerű keretek közötti integrálása, védelme, sőt még fejlesztése is. Más kérdés, hogy a magyar rendek számára ez szükségképpen komoly pozícióvesztést eredményezett, s korántsem volt könnyű a kortárs magyar

politikai elitnek belátnia, hogy Szent István állama helyett most már csupán a Habsburg monarchia egy tagországának lehetnek korlátozott jogállású tisztségviselői.

Az ötödik fejezet azt a folyamatot kíséri nyomon, amelynek során a magyar nemesiség – a helyzet reá nézve igencsak kedvezőtlen alakulása ellenére – mégiscsak megkísérelte az integrációt, a betagolódást az új politikai alakulat döntéshozó testületeibe. Ezt a korszakot jelöli meg Pálffy a „nemzetek feletti arisztokrácia” kialakulásának periódusaként: az osztrák, magyar, horvát, cseh, szlovén, dalmát eredetű családok vegyes házasságai, valamint a földbirtokok tulajdonosi cseréi, a politikai és katonai helyzet gyakori változásai egyaránt ebbe az irányba mutattak. Jól áttekinthető és szemléletes módon is érzékeltetik a fejtegetések közé beiktatott táblázatok (a 112. és a 117. lapon) a tényleges bécsi és a névlegessé vált magyar királyi udvari tisztségek ügyes társításának, együttes alkalmazásának bécsi gyakorlatát. A Hofburg és a magyar politikai elit ilyenformán létrejött kompromisszuma azt eredményezte, hogy a Magyar Királyság a század második felére kiemelten fontos részévé vált a Habsburgok közép-európai monarchiájának.

Az értekezés egyik legterjedelmesebb, központi fejezete *A monarchia védőbástyája* címet viseli. Itt Pálffy Géza igyekszik közbülső, objektív álláspontot elfoglalni az osztrák historikusok egy része, valamint az általa nemzeti romantikusnak minősített szemléletmód képviselői között, amikor mindkét fél túlzásaival szemben hangsúlyozza, hogy Bécs politikáját nem valamiféle magyarellenesség vezette, viszont másfelől a magyarok állandó rebellis hajlamának hangoztatását is erős szimpli-

fikációnak minősíti. Fejtegetése logikusan mutatja be, hogy a mindkét fél számára fontos törökellenes védelem megszervezésében inkább az – olykor persze zökkenőkkel, komoly konfliktusokkal tarkított – együttműködési mozzanatok váltak egyre fontosabbakká. Noha a szerző által megmozgatott terjedelmes levéltári anyag meggyőzővé teszi érvelését, arra talán erőteljesebben is érdemes lett volna utalni, hogy a Habsburg uralkodónak egy évszázados európai katonapolitikai szerepet kellett átvennie a Magyar Királyságtól, s ezt nem tudta maradéktalanul teljesíteni. Az előrelátás hiánya, a késlekedés, a török expanzió veszélyességének időnkénti lebecsülése is közrejátszott a német nyelvterületen a „Türkenfrage” kezelésében, ambivalens tehát a kép a Magyar Királyságnak nyújtott nyugati segítséget illetően. Kétségkívül igaza van viszont a szerzőnek abban, hogy nagy előrelépést jelentett a Kárpát-medence földrajzi, politikai megismerésében, feltérképezésében a nyugati irányból megnövekedett katonai-politikai érdeklődés, továbbá a közigazgatás átszervezése ugyancsak a modernizáció irányába hatott.

A következő fejezetek (a 7., 8., 9.) a Magyar Királyság Habsburg birodalomba történő integrációjának meglehetősen bonyolult folyamatát kíséri nyomon. Mint-hogy a Hofburg számára világossá vált, hogy a megcsonkult, de még mindig jelentős terület jövedelemforrásul szolgálhat, az alsó- és felső-magyarországi bányajövedelmek elengedhetetlenül fontosak lettek a kincstár számára, ezért igyekezett saját pénzügyigazgatási és hivatali rendszerébe beépíteni az újonnan elnyert királyságot. Az integrációhoz azonban szükségesnek bizonyult a helyi viszonyokat ismerő ma-

gyar rendek bevonása a hivatali apparátusba, így számos egyházi és világi értelmi-ségi került az újjászervezett hatalmi struktúra szolgálatába. Róluk szól az értekezésnek egyik fontos következtetése, amely szerint: „Hivatali pozíciójukból és társadalmi kapcsolatrendszerükből adódóan tehát a kamarai hivatalnokok egyszerre lehettek és voltak a dinasztia és a központi hatalom, illetve a Magyar Királyság és az egyházi-világi főrendek érdekeinek képviselői. Azaz a lojalitás és a hazafiság – a magyar fő- és várkapitányokhoz hasonlóan – esetükben sem zárta ki egymást” (214). Hozzátehetjük, hogy ez már csak azért is így lehetett, mert a királyságnak is érdeke volt az állam működőképességének fenntartása, tradícióinak megőrzése, s a végvári láncolat fenntartását ugyancsak a közös pénzügyi és katonai tevékenység tette lehetővé. Egymásra utalt területekké váltak az oszmán expanzió által fenyegetett Habsburg monarchia egyes részei, a magyar területek mintegy az éléskamra szerepét töltötték be a kontinens gazdasági vérkeringésében. Mindezeret cserében erősödhetett a Kárpát-medencében a kereskedők és vállalkozók, hadiipari szállítók rétege, s megszilárdulhattak a szuverenitás intézményei is: a királyválasztás, az országgyűlés Pozsonyban, a nemesi önkormányzatok, a joggyakorlat, ezáltal lett a Magyar Királyság a Habsburgok legönállóbb országa. Az értekezés egyik legizgalmasabb fejezetének magunk részéről a tizediket tartjuk, a szuverenitás szimbólumainak ilyen részletező bemutatása újdonság: a reprezentációs alkalmon felvonultatott zászlók rendje, rangsora valóban eleven kifejeződése volt a sok részből összetett birodalom struktúrájának. Ezt a fejtegetést mindenképp a monográfia fontos új eredményének könyvelhetjük el.

Egyedül az utolsó előtti, a 11. fejezet az, amelyiknek fejtegetései számunkra nem látszanak meggyőzőeknek, s némi vitára késztetnek. Az eddig elmondottakból ugyanis Pálffy Géza azt a következtetést vonja le, hogy a hatalmi egyensúly megbomlása miatt megindult Bocskai-féle mozgalmat semmiképp nem lehet szabadságharcnak nevezni, ehelyett indokoltabb polgárháborúról beszélni. Érvelése alátámasztására táblázatokban mutatja be, hogy a magyarországi rendek többsége nem Bocskai pártján állt, s a Habsburg-hű politikai elit tagjai a Magyar Királyságon belül is többséget alkottak. Végső összegzése így hangzik: „1604 novemberének közepétől a Bocskai-felkelés legalább négyféle mozgalmá vált: egyszerre volt Erdély oszmán vazallusságát visszaállító akció, a tiszántúli hajdúk Felső-Magyarországra kiterjedt felkelése, a Magyar Királyság felső-magyarországi kerülete rendjeinek a vallásszabadságért és a rendi sérelmek orvoslásáért folytatott fegyveres küzdelme, valamint az oszmánok saját magyarországi pozícióik megerősítésére felhasznált háborúja” (404).

Nincs okom és alapot a táblázatos kimutatások érvényét kétségbe vonni, sőt Pálffy érveinek többségét elfogadom, csupán hiányolom az „audiatur et altera pars” elvének alkalmazását. Bőséges idézeteket kapunk ugyanis abból, hogy az erdélyi fejedelmet mindenféle árulónak, rebellisnek, latornak, törvényes királya elleni lázadónak nevezték a dinasztia hívei, viszont aránytalanul kevés szó esik a másik fél által használt kulcsszavakról, úgymint: haza, nemzet, religió, szabadság. A kor magyar költészete, amely a közhangulatot tükrözte, túlnyomó többségben a nemzet és a vallás szabadságáért harcoló Bocskait

laudálja. A magyar kései humanista értelmiségi elit, főként protestánsok (de – s ebben teljesen igaza van az értekezés szerzőjének – más felekezetűek is) egyértelműen szabadságharcnak értelmezték azt a mozgalmat, amelynek részesei voltak. Debreceni Szappanos János *Militaris congratulatio*-ja így üdvözlí a fejedelmet: „Az szép szabadságra, / Magyarság javára / Törekedő jó urunk / Úri dicsőségből / Mint Krisztus mennyekből / Alá szállott gyámolunk, / Szolgai ruhában, / Katona formában / Hallgasd meg azmit írunk” (RMKT XVII/1, 256).

Még hosszan sorolhatók lennének a Bocskait magasztaló írói-költői megszólalások, s aligha lenne helyes mindezt azzal elintézni, hogy Bocskai propagandistái voltak. Ha igen, akkor azért elég sokan voltak, így pl. udvari papja, Alvinczi Péter, az ő nyomán Szenci Molnár Albert, az unitárius Péchy Simon, majd Szepsi Korotzy György, Káthay Mihály, Czobor Mihály, Petki János, Homonnai Drugeth Bálint, de szívélyes kapcsolatot ápolott a fejedelem Ecsedi Báthory Istvánnal is, s természetesen szolgálatában állt a kor legjelentősebb költője, Rimay János. Rimay két Bocskai-epitáfiumot is írt, az egyik az Eckhardt-féle összkiadásból ismert, a másikat Ritoókné Szalay Ágnes fedezte fel (ItK, 1982, 664), mindkettő a „magyarok Mózese” gondolkörben mozog, az előbbi „népének szabadítóját”, „Pannonia koronáját”, a diadalmas hadvezért, az utóbbi a haza megsegítőjét és a béketeremtőt magasztalja Bocskaiban. Aligha mondható ez a névsor jelentéktelennek, s ez az értelmiségi elit csoport olyan szellemi erőt képviselt, amelynek véleményét aligha helyes figyelmen kívül hagyni. Ők a magyarság és a vallás szabadságának ügyét érezték a

Bocskai-vezette hadműveletek céljának, az ő felfogásuk szerint a szabadságért fogott fegyvert a fejedelem tábora. Persze nem a nemzeti függetlenségért, ebben igaza van Pálffynak, de hát az egyéni szabadság érzete ennél kevesebbel is beéri. Például azzal, hogy az „idegen fiak” ne szorítsák háttérbe a hazaiakat, miként azt Rimay írja közismert panaszsorában: „Föld reménségére felnevelt úrfiak, / Szemétre vettettek, úgy mint köz tyúkfiak, / Zsírjokkal hizódnak az idegen fiak, / Hozzád nem különbek, mint ördögfiak.”

Az e sorokban megfogalmazott közérzet is az összképhez tartozik, a reménytelenség és kiábrándultság, az egzisztenciális krízis tapasztalata a mozgalom egyik legfőbb indítékának mutatkozik a kor költészetének tükrében. Meggyőző Pálffy érvelése abban, hogy többcélú, többszínű volt a mozgalom, s a korábbiaknál árnyaltabb szemléletnek az általa megfogalmazott igényét is indokoltnak tartom. A „szabadságharc” kifejezést mégsem kellene a genfi reformációs emlékművön is szereplő fejedelem esetében teljességgel kiiktatni, a neve összeforrt a vallásszabadságért harcoló európai személyiségek neveivel. Viszont az elfogadható, hogy hozzá kell tenni a pontosság kedvéért: elsősorban Bocskai tábora értelmezte szabadságküzdelemnek a mozgalmat, a résztvevők e meggyőződésüknek a kor irodalmában bőségesen hangot is adtak. Másfelől viszont az is érthető, hogy Bécsből nézve ez Aufstand, Rebellio, katonalázadás volt, a német nyelvű szakirodalom ezeket a kifejezéseket használja. Evidencia, hogy a nézőpontok különbözőek voltak az események idején is, s ezt a modern történetírásnak célszerű tudomásul vennie. Kérdés persze, hogy a történész mennyire tartja fontosnak a poli-

tikai és gazdasági iratok, pénzügyi kimutatók és jogi dokumentumok tömege mellett és azokon túl a korszak költői szövegeinek figyelembevételét. Mert míg az előbbieket az értekezés teljes szakszerűséggel és elmélyülten elemzi, az utóbbiakra kevesebb figyelmet fordít. Pedig – s ez talán nem csupán az irodalomtörténetész elfogultsága – a költői szövegek ugyancsak aktív részesei az események alakításának, az énekelt szövegeket sokkal többben ismerték, mint a jogi, politikai, hivatali iratokat, az énekek az írástudatlan hajdúkatonák között is terjedtek, közhangulatot teremtettek, identitástudatot erősítettek, s ami a tudatban megjelent, az már történelemformáló erővé is vált vagy válhatott. Az így kialakult kollektív tudat a mozgalom belső energiaforrásainak egyike volt, karakterének összetevői közé tartozott, mindenképp számolni kell vele. Kérdés, hogy ez nem tekinthető-e fontosabbnak a mozgalom indítékainak, céljainak és jellegének megítélésében, mint annak a külső (és magától értetődő) tényezőnek a hangoztatása, hogy a török hadvezetés saját céljaira használta azt fel.

Mindezzel nem akarjuk kizárni a polgárháború (*bellum civile*, Pápai Páriz szavával: „hazafiak közt való had”) fogalmának alkalmazhatóságát Bocskai mozgalmára, már csak azért sem, mert a kifejezés a kortárs Bocatiusnál is előfordul. De akkor érdemes hozzátennünk, hogy ez a történelem legtöbb fegyveres mozgalmára (forradalmakra is) elmondható, konfliktusok idején mindig akadtak hatalomellenes és hatalompárti polgárok. Kérdés, hogy a közöttük fennálló arányok méricskélésének helyes-e döntő szerepet tulajdonítani, mivel az ide vagy oda csatlakozás a mindenkori erőviszonyoktól, a földrajzi hely-

zettől, s az aktuális katonai eseményektől függően – olykor eléggé gyorsan – változó képet mutatott, ezt egyébként a Pálffy által említett példák közül több is messzemenően igazolja.

Az értekezés sokszor és erőteljesen hangoztatja, hogy Bocskai (és a későbbi erdélyi fejedelmek is) azért szálltak síkra, hogy török vazallusállamot teremtsenek Erdélyből. Erre a vádra már a kortársak is megfeleltek, érdemes idéznünk erről Keserői Dajka Jánosnak 1618-ban David Pareushoz küldött levelét, amely elég világosan fogalmaz az erdélyi álláspontról: „A német császártól nagyon messze, valóban az oroszán torkában vagyunk, s az oroszán könnyen darabokra téphet és szétmarcangolhat minket, míg ő szent császári felsége tanácskozik felőlünk. Ha a töröktől oly távol fekvő országok, vidékek, királyok és fejedelmek nagy pénzen igyekeznek megszerezni a töröktől a békét, mi csodálatos van abban, ha mi, oly sok év háborútól összetörve és teljesen elgyengítve ugyanezt tenni kényszerülünk? Mégis nem vagyunk törökök, akiknek azt kívánjuk, hogy bárcsak mindjárt pusztulnának s tűnnének el, akármit is hazudoznak rólunk az embe-
rek...” (NOVÁK József magyar fordításában: *Erdély öröksége*, IV, szerk. MAKKAI László, Bp., 1994, 5–6.)

Még ha tudjuk is, hogy ez az erdélyi fejedelmek propagandaszövege, az argumentáció logikáját aligha lehet kétségbe vonni, már csak azért sem, mert meglehetősen sok korabeli szöveg érvel hasonló módon. A vazallusság Erdély esetében, „az oroszán torkában”, teljesen kiszolgáltatott geopolitikai helyzetben, szinte minden oldalról török területtel körülvéve aligha tekinthető a legfőbb rossznak, sokkal inkább a túlélés egyetlen esélyének mondható. Ez

az állapot egyrészt lehetőséget biztosított a belső fejlődésre (legalábbis a következő fél évszázadra), másrészt Bécs – éppen a Pálffy Géza által impozáns módon bemutatott pénzügyi nehézségei miatt – amúgy sem tudott volna megfelelő és hathatós védelmet nyújtani Erdélynek komolyabb oszmán offenzíva esetén. Aligha hihető ugyanis, hogy egy „Habsburg-Erdélyt” a Fényes Porta sokáig békében hagyott volna, ez ellentmond az oszmán birodalom működési elveinek, hódításra épült struktúrájának. A kortársak ilyen irányú aggodalma tehát érthető, s így az utókor nézőpontjából, a modern kor történetésének szemszögéből sem lenne indokolt, hogy politikai hibának minősüljön a Félholddal történő *modus vivendi* keresése az erdélyi fejedelemség esetében.

Bocskai István Habsburg-ellenes mozgalmának megítéléséről a jövőben bizonyára még sok vita folyik majd, Pálffy

Géza érdeme, hogy ezt az eszmecserét elindította, az általa elemzett levéltári anyag és a kiterjedt, soknyelvű nemzetközi szakirodalom alapján markáns véleményt fogalmazott meg, új szempontokkal járult hozzá eddigi ismereteinkhez. Következtéseinek időtállóságáról további szakmai megfontolások születhetnek majd. Az viszont kétségtelen, hogy monográfiája új alapokra helyezte a 16. századi magyar történelem szemléletét, munkája a korszakkal foglalkozó szakemberek számára megkerülhetetlen lesz a továbbiakban. Ez már csak azért is így van, mert a könyvhez csatolt rendkívül gazdag tudományos apparátus (forrás- és irodalomjegyzék, táblázatok, ábrák, térképek, személy- és helynévmutató) felbecsülhetetlen segítséget nyújt – s egyben mértéket és színvonalat is jelez – az újabb kutatások számára.

Bitskey István

MACZÁK IBOLYA: ELORZOTT SZAVAK. SZÖVEGALKOTÁS 17–18. SZÁZADI PRÉDIKÁCIÓKBAN

H. n. [Szigetmonostor], WZ Könyvek (Szépmíves Bt.), é. n. [2010], 202 l.

Maczák Ibolya könyve újabb értékes dokumentuma a prédikációirodalom örvendetésen megélénkülő kutatásának: igen figyelemreméltó adalékokkal járul hozzá az ilyen típusú szövegek létrehozásának vizsgálatához. A 17–18. századi szerzők forráshasználati módjait, szerkesztési eljárásait keresve elsősorban a primér szövegekre támaszkodik, de a korabeli elméleti munkákat éppúgy figyelembe veszi, mint a szakirodalom újabb eredményeit. Az utóbbiakat lényegesen meghaladva minden eddigénél árnyaltabb rendszert dolgoz ki és

alkalmaz a szövegalkotás módszereinek bemutatásához, jellemző példák alapján.

A munka alapkérdése, hogy a prédikációk szerzői mit és hogyan merítenek mások vagy éppen saját maguk korábbi szövegeiből, milyen változtatásokat végeznek a készen talált anyagon, és ezeknek a műveleteknek a sorozata milyen új minőséget hoz létre. Ennek megfelelően a vizsgálatok középpontjában a szövegalakítási technika áll, az összeszerkesztésként értelmezett kompiláció. Maczák Ibolya feltárja és rögzíti az átvételek forrását, mértékét, a ha-

sonló vagy megegyező részletek elhelyezkedését az eredeti és az újonnan létrehozott szövegben. Az is világossá válik, hogyan lesz az olvasási módból írásmód: a prédikátor más szerzők műveit olvasva azokat kijegyzetelte – excerpálta –, és ezeket a kivonatokat később beépítette saját munkájába.

Más szerzők szövegeinek felhasználása, utánzása, jelölt vagy jelöletlen átvétele folyamatosan jelen van az irodalom történetében. Ebbe az igen tág összefüggérendszerbe illeszkednek a szóban forgó könyvben elemzett magyar nyelvű barokk prédikációk. Anélkül, hogy túlságosan elmerülnénk az *imitatio*, az *allusio*, a parafrázis vagy az *aemulatio* elméleti kérdéseiben és példáiban az antikvitástól napjainkig, az idetartozó jelenségek elterjedtségét a legrövidebben jellemezve idézhetjük Bazsányi Sándor szavait: „kultúránk idézetek, vonatkozások és párhuzamok pókhálószerű világa (ahogyan azt a kései Wittgenstein sem tagadná).” (BAZSÁNYI Sándor, *Anyja, lánya jegyese*, Élet és Irodalom, 49[2005], 49. sz., 24.)

Példákat könnyen találhatunk a kortárs irodalomban is a kompiláció alkotó alkalmazására éppúgy, mint a módszer félreértésére – gondoljunk csak Esterházy Péter vendégszövegeire és a hozzájuk kapcsolódó plágiumvitákra, szerzői jogi perekre. Visszafelé haladva az időben: az eredetiség értelmezésében döntő fordulatot a romantika irodalomszemlélete hozott. Az imitáció Cicerótól kezdve kimondva is az írói mesterség elsajátításának eszköze; a humanizmus korában az alkotó tájékozottságának, tudós képzettségének bizonyítéka. A klasszicizmus ugyancsak a költészet megtanulhatóságával hozza összefüggésbe mint szükséges gyakorlatot. Ám a 18–19.

század fordulóján az írói tulajdonjog felértékelésével az elődök utánzását olykor plágiumnak minősítették, ahogyan ez a 19. század elejének hazai „pennaháborúiban” is tükröződik.

Közelítve Maczák Ibolya témájához, a prédikációirodalomhoz: ma már tudjuk, hogy ebben a műfajban is igen régi eljárás mások szövegeinek átvétele. Már a középkori szerzők sem mindig folyamatosan olvasták elődeik munkáit, hanem gyakran úgy használták őket, mint ahogyan ma használjuk a digitálisan rögzített adatbázisokat: kikeresték azokat a részeket, amelyekre szükségük volt mondandójuk kifejtéséhez, és beépítették saját műveikbe. Bárczi Ildikó megfogalmazásában: „A nemlineáris olvasás nem az elektronikus eszközök következménye – vagy ha tetszik: eredménye: a 13. században vált általánossá az igény a könyvek tartalmának globális áttekinthetőségére. Ekkor vált először fontossá, hogy a tartalmak fragmentálása által fogalmi struktúrákat teremtsenek – s ez a strukturalás önálló és meghatározó szellemi alkotás. Megszülethetett az a kíváncsi, hogy ugyanazon könyvben sokféle módon lehessen az egyes információkat feltalálni, hogy az olvasó több különböző útvonal közül választhasson, azon eszközöknek köszönhetően, amelyek egyrészt könnyű és gyors hozzáférést tesznek lehetővé tartalmuk meghatározott részéhez, másrészt lehetővé teszik, hogy ezt különböző szerkezetekben lehessen látni.” (BÁRCZI Ildikó, *Ars compilandi*, Bp., Universitas Kiadó, 2007, 651.)

Az eredetiség megítélése a szakrális irodalom e speciális műfajában egészen más megvilágításba kerül, mint ahogyan azt a profán íróknál, költőknél – akár csak a romantika előtti korszakok irodalomfel-

fogása alapján is – számon kérhetjük. Az egyházi szerzőt a hagyományok megtartására kötelezi a hitgazságok sérthetlensége, az évszázadokon keresztül hangoztatott tanítás tartalmának, sokszor megfogalmazásának, kifejezőkészségének tiszteletben tartása. Maczák Ibolya elemzéseiből ugyanakkor világosan kitűnik, hogy a rendelkezésre álló, jól bevált panelek célszerű kiválasztásával, a források szűkítésével vagy bővítésével, az alkalomnak megfelelő átalakításával, az alkotóelemek átrendezésével igenis új minőséget lehet létrehozni. Ennek értékét a források felhasználásának módja határozza meg. Szerencsés esetben éppen a módszerben mutatkoznak meg a prédikátor írói erényei; a részletesen bemutatott példák gyakran irodalomtörténeti érdemeket igazolnak.

A kiindulási alap és az eredmény aprólékos összevetése mintegy bepillantást enged a prédikációírás műhelytitkaiba. Rekonstruálhatóvá válik, milyen megfontolások vezették a szerzőt, amikor beszédének összeszerkesztéséhez fogott, hogyan zajlott a kompiláció folyamata, hogyan sikerült kitűzött célját megvalósítani. Azért ne tévesszük szem elől: a művészi alkotás misztériumát alighanem ezzel a módszerrel sem lehetséges teljes mértékben feltárni. De talán nem is érdemes kimerítő választ keresnünk afféle kérdésekre, hogy a hálátlan utókor vajon miért biztosít az irodalomtörténetben előkelőbb helyet Pázmány Péternek, mint Stankovátsi Leopoldnak; és hogy vajon Kelemen Didák vagy Egyed Joákim volt-e nagyobb írásművész. Az irodalomtörténész teljesíti feladatát, ha elvégzi az elvégezhető. Maczák Ibolya igen szerencsésen döntött, amikor megválasztotta módszerét. A tényekben ritkán lehet csalódni: a források

és a kompiláció egymásra vetítéséből – nem csekély munka eredményeként – pontosan kirajzolódik mindaz, ami leírható, megszámlálható, mérhető, és így megbízható alapul szolgál a további következtetésekhez. Habár a nagy titok továbbra is megmarad titoknak, a szövegek létrehozásának pontos rekonstrukciója bizonyos írói eszközöket, eljárásokat mégiscsak megragadhatóvá tesz. Ezek jelenthetnek viszonyítási pontot az egyes szerzők elhelyezéséhez az irodalomtörténet tágabb összefüggéseiben.

A szerző megfigyeléseit és eredményeit nemcsak folyamatos szövegben fejt ki, hanem táblázatokban és ágrajzokban is összefoglalja. Ezek meggyőzően bizonyítják lényeges irodalomtörténeti megállapításait. Az elméleti háttérrel legnagyobb részt a korabeli teoretikus művekben rögzített kánonok alkotják. A modern tudomány eredményei Maczák Ibolya számára nem az öntetszeglés eszközéül szolgálnak: ott támaszkodik rájuk, ahol felhasználhatók az elmondottak megvilágítására. Ilyen a gráfelmélet: a fatopológia és a csillagtopológia segítségével Pázmány és Csúzy Zsigmond (114), egy más alkalommal Pázmány és Stankovátsi Leopold (153) szerkesztésmódjának jellemzőit szemlélteti és hasonlítja össze.

A szerző nemcsak az átvételek szövevényes hálózatában igazít el, feltárva az egyes szöveghelyek eredeti és másodlagos „tulajdonosait”, hanem egyéb attribúciós problémákat is megold. Jóllehet könyvében éppen azt bizonyítja, hogy egy-egy szövegrészlet változatlanul vagy módosított formában többeknél is előfordul – a kompiláció eredménye, a különböző források felhasználásával összeszerkesztett prédikáció mégiscsak egy bizonyos alkotó ne-

véhez kapcsolódik. Van rá példa, amikor kiderül: erre vonatkozó ismereteink nem helytállóak. Gyulafehérvári levéltári kutatásokból vált világossá: a hagyományosan Kelemen Didáknak tulajdonított műveknek „jobbára Bernárd Pál a szerzője”. Maczák Ibolya felfedezése messze túlmutat az adott életművek értékelésén. Helyesen állapítja meg, hogy ez az adalék „döntően befolyásolja [...] a régi magyarországi irodalom szerzőségi kérdéseiről alkotott nézeteket” is (99).

Különösen érdekesek azok az esetek, amikor a „nyersanyag” felhasználásának módja nemcsak a kompozíció megtervezésében, az arányok kialakításában, a gondolatmenet végigvitelében játszik meghatározó szerepet, hanem lényeges tartalmi vonásokat is megjelenít. Ilyenkor a *dispositio* mellett a retorikai értelemben vett *inventio* (*inventio rhetorica* – nem tévesztendő össze az *inventio poeticával!*) is értékelendő. Jellemző példa erre Kelemen Didák második nagypénteki prédikációja, amelyben Pázmány hasonló tárgyú beszédeiből és egy ugyancsak 17. századi eredetű kegyességi irat németből csehre, majd magyarra fordított és átdolgozott változatából, a *Makula nélkül való tükörből* merít. Maczák Ibolya finom megfigyeléseiből világosan kirajzolódnak a jezsuita és a ferences elmélkedési módok különbségei. Így a szerkezeti elemzés nyomán fontos lelkesítő történeti problémákra is fény derül (118–138).

Szorosan összefügg a politikai eszmétörténettel Alexovics Vazul és Verseghy Ferenc prédikációinak összevetése, különös tekintettel a fény szimbolikájának különböző célú felhasználására (138–148). Maczák Ibolya így ír a két szerző ellentétéről: „A miérttekre Alexovics konzervati-

vizmusának, felvilágosodás-ellenességének és Verseghy liberalizmusának jellemzésével már kielégítő feleletet adtak az eddigi kutatások. Ebben az írásban a hogyanra keresünk választ.” (139.) Elégedetten nyugtázhatjuk: a hogyanra is kielégítő választ sikerült adni. A retorikai hagyományhoz való viszonyok tisztázása elsőrendű irodalomtörténeti érdekű megállapítás.

Ugyanebben a fejezetben Maczák Ibolya kritikátörténeti szempontból is igen fontos vonásokra hívja fel a figyelmet: „mindkét szerző pontosan megfogalmazott elképzelésekkel rendelkezett az egyházi szónoklat gyakorlatát, a beszédírást illetően. Míg Alexovics ezt prédikációskötetének előszavában gyakorlati útmutatásként közölte, addig Verseghy egy retorikaelméleti tanulmányában tette közzé.” (145.)

A munkának az itt említetten kívül több más, a kritikátörténet számára értékelhető megállapítása is van. Az írók önreflexiójához, az irodalmi gondolkodáshoz kapcsolódik az eredetiség és a plágium megítélése az egyes alkotók részéről saját maguk és mások munkásságában (28–30). Ugyancsak rendkívül fontos annak leszögezése, hogy a különféle összeszerkesztési eljárások sok esetben pontosan megfeleltethetők az elméleti művekben rögzített szabályoknak – és ez aligha lehet véletlen. Jeremias Drexel *Aurifodinája* – Maczák Ibolya szavaival – „számos magyarországi könyvtár megbecsült darabja volt – nagyon is elképzelhető tehát közvetlen hatása prédikációirodalmunkra.” (31.)

Bár a könyv legnagyobb részét a prédikációszerkesztésről szól, több vonatkozása az irodalomtörténet egyéb területein is érdeklődésre tarthat számot. Pázmány eleven utóéletének, széles körű recepciójának ékes bizonyítéka műveinek sok feldolgo-

zása. A későbbi korok prédikátorai nemcsak egyházi beszédeiből, hanem a *Kalauzból* is merítettek. Érdekes a műfajok közötti átjárhatóság kérdése is: az elemzések több példával szolgálnak a prédikáció és a meditációs, lelkiségi irodalom vagy éppen a hitviták átfedéseire.

Maczák Ibolya fentebb említett érdemei mellett azt is nyomatékosan hangsúlyoznom kell, hogy jórészt olyan szerzők szövegeiből válogatott, akiknek még a neve

sem fordul elő az irodalomtörténetben, értékelésükről, műveik modern kiadásáról nem is beszélve. Így munkája jelentős mértékben hozzájárul ahhoz, hogy az egyházi irodalom méltatlanul elfelejtett képviselőit újra felfedezzük, és munkásságukat szakszerűen vizsgálva – az adott esetben a szövegalkotás szempontjából – jelentőségükhöz mértten részesüljenek elismerésben.

Bartók István

**BEDNANICS GÁBOR: KERÜLŐUTAK ÉS ZSÁKUTCÁK.
A MODERN MAGYAR LÍRA KEZDETEI**

Budapest, Ráció Kiadó, 2009 (Ráció–Tudomány, 13), 296 l.

Valamely irodalmi korszakra irányuló interpretáció legalapvetőbb kérdései akkor tűnnek fel a jelenlegihez hasonló, Bednanics Gábor monográfiájában jól érzékelhető intenzitással, amikor a hatástörténeti tapasztalatok változásai gyökeresen átformálják a vonatkozó hagyomány utólagosságának, kanonizált megértésének a szerkezetét is. A huszadik század második felének közismert ideológiai korlátai sokáig lassították – mondhatni torzították – e változásoknak az irodalmi autopoiézisszel kölcsönhatásban artikulálható és ekként kirajzolódni látszó alakzatait. Különösen ellentmondásosan formálódott tudományunkban a 19–20. század fordulójának a modern irodalom korszakaihoz kötése, viszonyításuk újrendezése. Bednanics Gábornak a könyv alcímével jelölt – immár szerencsére nem előzmények nélküli – korszakoló javaslata nyilvánvalóan korszerűsíti-aktualizálja a 19. század második felének jelentéskanonát mindenekelőtt azáltal, hogy kimozdítja a századvégi évtizedeket a szimbolizmus célképzetéhez illesz-

tett, merőben átmenetként és előtörténetként jellemzett szerepéből, s historizmusát a modernség kései szakasza felé – és felől – megnyitott távlaton értelmezi újjá. E művelethez előbb természetesen magának a kései szakasznak a reinterpretálására volt szükség, mely folyamat nálunk lényegében az utóbbi két évtized eredményének tekinthető. A tézis továbbá, miszerint a modern magyar irodalom nyitánya nem a Nyugat indulásához köthető, kezd közegegyezésessé válni, bár hangsúlyozandó, e korszakolás nem egyszerűen az adott századforduló periódusának a „belügye”, ahogy a kötet bevezetése ezúttal Derridát idézve állítja: „az archívum kérdése nem [...] a múlt kérdése.” A határ hátrább helyezése ugyanis a modernitás egészének, így éppen az említett kései szakasz revideálásának is a függvénye volt. Ezen epochális-kanonikus reláció tehát csak olyan historikus szemlélet alapján működhet, mely a modernitás periódusait – klasszikus és kései szakaszait – egymás alakítóiként képes felismerni. Olyképp, hogy átlátja: „a

kánonokat a történetiség, a korszakokat pedig a kánonok korlátozzák”.

Az értekezés itt mindjárt szembenéz azaz a leküzdendő, ám a romantika–modernitás összefüggésben a jelentéskánonokat illetően mégis mellőzhetetlen kiindulással szolgáló befogadás-történeti helyzettel, melyben „a lírai modernség kezdeteit firtató kérdésfeltevés sajátos módon úgy kérdőjelezi meg a 19. század végének teljesítményét, hogy többnyire a recepció kritikusan szóba hozott ajánlásaira támaszkodva értékeli a szóban forgó alkotásokat, így éppen azt a munkát nem végzi el, melyet a kárhóztatott recepciótörténetből hiányol”. Ennek következtében „a fogadtatás értékelésében rejlő előfeltevéseket vetíti rá a szövegek lehetséges interpretációira.” Az értekezés tehát fenntartja a modernitás periodizációjában az újabb kutatás által meggyőzően kifejtett négyfázisú modellt, korrigálja azonban a „kezdet” datálását. Eljárását igazolják az eredményei. De nem a mennyiségi kiterjesztés, nem a századvég pusztá annektlása a célja, hanem a korszak olyan újraolvasása, mely a modern irodalom egész történeti horizontjának mai áttekintéséből eredően érzékeli egy hovatartozás ismérveit.

Mindjárt alapkérdésként tűnik elő, hogy a tárgyalt periódushoz mennyiben csatlakoztatható Arany „kései” lírája, s hogy a Petőfitől Adyig húzódó vonulat sémájának említett megbontása mennyiben erősíti meg a Nyugat körüli költők némelyikének, így Babitsnak, Kosztolányinak és másoknak főleg az *Őszikék* lírájára vonatkozó, epochális jellegű javaslatait? Fontos aláhúzni, hogy miközben a kései Aranylírának – egy Schöppflin-idézet nyomán – bizonyos modern tendenciái említésre kerülnek, e ciklus mégsem egy új korszak

„nyitányaként” kerül felvezetésre. Igen helytálló mérlegelés révén rajzolódnak ki az újabb magyar líra alakulástörténetének azon vonásai, melyek valóban modern módon különböznek el a líratörténet korábbi időszakától. Az értekezés tehát nem kívánja mindenáron a modernitás jegyeit heurisztikus egyoldalúsággal visszaolvasni a 19. század végének irodalmába, ezzel pedig teret enged a későromantikus sajátosságok kidomborodásának, poétikai előfeltevéseik és korszerű olvashatóságuk összhangba hozásának. A korszakszisztema módosítása továbbá nem jár együtt a vonatkozó kánon szerkezetének nagymértvű megbontásával, így a reinterpretáció csak kevésbé változtat a vonatkozó művek színvonalának megítélésén. Ahogy egy Galamb Sándor-idézettel érzékelteti: „Kétségtelen, hogy Vörösmartyval, Petőfivel, Arannyal, Eötvössel és Keménnyel vetekvő tehetségeket nem mutathat föl” a korszak, még ha a „belső megformálás tekintetében annyiféle újat hozott, amennyit a magyar költészet előző korszakai közül csak Bessenyei és Kazinczy nemzedéke.” Mindehhez pedig megkerülhetetlen mozzanat a Vajda–Reviczky–Komjáthy konstelláció leépítése, a három költői mű eddigi rokonításának kritikája, s a vonatkozó stílus fogantatású korszakfogalmak – szimbolizmus, szecesszió – dekonstruálása. Ennek megfelelően Vajda, Reviczky és Komjáthy költészete sem pusztán egy „preszimbolista” stílustörekvés jegyében kerül említésre. A modernség terminusának olyan produktív kifejtésével találkozunk a második fejezet végén, mely a fogalom epochális jelentését annak archeológiájából mint az archiválás színre viteléből bontja ki, s ezzel tovább erősíti alkalmazásának esélyeit. Így válik megállapít-

hatóvá, hogy a „modernségnek tulajdonított sokféleség nem egységbe tömörítése” révén, hanem „a töredezettség, megtorpanás és átmenetiség” jegyében explikálható, többek között egy mindig új „küszöbtapasztalat” mindaddig fellelhetetlen – a korszakretorikákból kimaradó – sajátosságaként.

Mindennek konkrétebb explikálásához egy újabban sokat tárgyalt, igen aktuális, ám ilyen korszak-retorikai hatállyal mégis kevésbé szóba hozott szempont, a látás médiumaként értett képi szféra, a nyelv vizuális vonatkozása nyújt releváns kiindulást. Mégpedig azzal a felismeréssel, hogy „a költői kép nemcsak a festészet analógiáján keresztül lép be az irodalomba, hanem a reprezentáció illuzórikusságának lelepleződése nyomán is.” Ezzel a monográfia lényegében túllép az olvasás vagy elképzelés mesterséges dichotómiáin, miként azt egy Mitchelltől idézett, a verbális ikonicitásra vonatkozó kijelentéssel érzékelteti, a vizualitásnak mint recepciós ajánlatnak és a képi hasonmás helyébe lépő metaforikus struktúrának együttes érvényesülését hangsúlyozván. A rögvest ezután hivatkozott Rimbaud szerepe e téren meglehetősen ellentmondásosnak tűnhet: amit ő látnoki költészetnek nevezett, kevésbé a médiumok egymásban látszását és ekként olvasását, inkább maguknak a közegeknek az imaginációban végbemenő összekeverését, az érzékeknek önnön medialisitáson túlnyúló, ilyen hovatarozásukat megtagadni akaró – s ezzel a képzelőerő romantikus poétikáját sok tekintetben az új érzékelésmód szerint rekreáló – vegyítését célozza. Mindenesetre a képiség szövegszerűsége orientálódásának figyelembevétele teszi továbbgondolhatóvá a szubjektum–objektum szembeállításnak már

a szentimentizmus természetkultuszában sem mindig egyértelmű szituáltságát, a kettő analógiáit megkérdőjelező értelmezését. „A szubjektívvá lett táj emlegetése legalább olyan félrevezető, mint amilyen szimptomatikus” – véli joggal a találó megjegyzés Vajda Lirája kapcsán. Erre támaszkodik például *Az üstökösnek* olyan meggyőző újraolvasása, melyhez hozzátehető, hogy az égitest festőecsetként előke-rülése beteljesíti azt az allegorézist, melyben a költői kép az én–külvilág megfelelések felszámolásaként szünteti meg egy alany autonómiáját, kifordítván egy természeti jelnek a bensőség „képeként” megjelenő funkcióját, s kirajzolván a beszélőnek a motívum idegenségéből eredeztetett „végzetét”.

A képiség századvégi érzékelhetőségéből természetesen kihagyhatatlan az impresszionizmus festészeti tapasztalata, a látás működésének e művészettörténeti forrású meghatározottsága. Megfontolandó ugyanakkor, hogy az impresszionizmus nem okvetlenül a „szubjektív benyomások” művészetének tartható, ellenkezőleg: az érzetek közösségére – egyénfölötti egyezéseire – hivatkozó, ekként akár a későpozitívista világképtől sem távol álló esztétikája az érzékelésmód egyénfölötti-objektív karakterét is érvényesítheti. Mindez pedig a kép és a szó viszonya mentén csatlakozhat éppen a nyelvben nem látható színek és formák itt is szakszerűen logikus következtetéssel előhozott dilemmájához: létezik-e egyáltalán, s ha igen, hogyan a nem látható – csakis olvasható – látvány? Rudnyánszky Gyulának sokat sejtető, *Színek a sötétben* című költeménye például valóban nem csak a vak-ságát tematizáló alany emlékezetéből föl-idézett víziókból építkezik, hanem azon

archívum anyagából, melyet a képzelőerő nem tud korábban „látó” közegeivel ekvivalenciában felidézni. Az elvileg láthatatlan (akár sötétben megjelenő) alakzatok leírása a modern költészet egyre többet tárgyalt, fontos vonása. De hogy valóban „nem-fenomenális struktúrákról” van-e itt szó, az kétséges, mivel ez a nyelv mégiscsak „tud” önnön „vakságáról”, s ezzel máris egy reflektált (értelmezett) távlatra helyezi – azaz eleve azon tapasztalja – érzeteit. Olyannyira, hogy Rudnyánszky verse még írásbeliségének hasonló nehézségeire is kitér: „Nem láthatom, hol a rím, hol a cezúra”. Ugyanakkor igen találó észrevétel mindehhez Vargha Gyula lírájában a konkrét írásművelet és a képalkotás összefüggéseinek a megfigyelése. Később *A poétikai megjelenítés csődje: képtelen szövegek* alcím alatt, Czóbel Minkának *Az erdő hangja* című kötetében közölt ciklusát (*Tükrökről, Szobákról*) szóba hozva kerülnek tárgyalásra e sajátos alakítások, talán érdemes lett volna együtt említeni őket, igaz, a Vargha Gyulára utalással a dolgozat visszacsatlakozik a kifejtés elejtett szálához. A poétikai „csőd” itt is egy adott hagyomány dekonstruálását jelentheti: a képek magyarázatának lehetetlenségét egy statikusan vizuális vagy logikai tapasztalat alapján. Hogy azonban a grammatikai széttöredezettség mennyiben lehet képes e szövegekben „uralkodóvá válni” a figurális reprezentációval szemben – túl a referenenciázó mozzanatokon –, az megint egy olyan vitát nyithat meg, melyben fölhangzik a kérdés: a nyelvi jelek reprezentáló és materiális létmódja között létezhet-e bármilyen hierarchia, s a kettő „széttartó” mozgásának tapasztalatát vajon nem éppen a kettő állandó összjátéka ered-

ményezi-e, az anyagszerűség vélt dominanciája helyett?

Az említett rekanonizáció tipikus, egyúttal megkerülhetetlen eljárása továbbá a napjainkban érvényesülő 19. századi kánonnal történő olyan összevetés, mely a modernitással rokoníthatás jegyében veti fel a csatlakoztatás (odatartozás) kérdését. Bednaries Gábor dolgozata példás mértéktartást tanúsít e téren, s nem kívánja látványos analógiákkal reklámozni-felértékelni a századvég szövegeit. A gyakorta csak látszólagos vagy a tematika felszíni rétegeiben föllelhető megfelelésekből nem von le megalapozatlan következtetéseket, mint ahogy azt olykor megteszi az összehasonlító „fölfedezések” eufóriájában elmerülő kutatás. Például a modern nyelvezet „vizuális és auditív dimenzióinak” vizsgálata, miközben Ady Endre vagy Vajda János némely versében találja meg történeti kontextusait, nem mellőzi a kritikai hozzáállást sem, így nem elsősorban a tárgyalt művek lényegesen magasabb színvonalra helyezéséről, hanem a modernitással együttolvashatóságukról kíván bizonyosságot adni. Ezzel kapcsolatban jegyezhető meg, régi problémája és nem érdektelen területe az irodalomértésnek az ún. kis-mesterek szerepe. Kissé zavarba jön a kutatás akkor, ha úgy érzi, igazolnia kell önmagát, s általában vagy egy félreértve abszolutizált történeti jelentőségre, vagy a második vonalban is fellelhető egyéni „színekre” hivatkozik. A kánonnak e versenyszerű felfogása vezet a oktatás kötelező műveinek olyan összeállításáig, mely szinte merényletnek tekinti a válogatást, kudarcnak egyik-másik szöveg kimaradását, s diadalnak – az „értékkörzés” vívmányának – a lista minél bővebb terjedelmét.

Az értekezés szerencsésen túllép nem csak a műveknek a szerzői nevek által értékelő csoportosításán, hanem a szövegeknek a „jól” vagy a „rosszul” formáltság szerint egyértelműsíthetőnek vélt elszigetelésén is, feltűnni engedvén a modern jelentéskánon nyomait az akár kevésbé összetettnek sikerültnak tartható alakítások esetében. Vagyis nem a kánon élvonalának lelkes kiszélesítését javasolja, hanem a materiális kánon és a jelentéskánon összefüggésrendjének olyan megváltoztatását, miáltal az utóbbi felől könnyebben átjárható utak épülhetnek az előbbihez, így a vonatkozó receptív készségek adott esetekben hajlékonyan nőhetnek át a különböző listákkal – akár megalapozottan – megállapított határokon. Ezzel a materiális kánon változatai sem válnának egyetlen pillanatra sem statikus képződménnyé: nem a kevésbé fontosnak tartott művek kizárását, ellenkezőleg, újraértelmező megközelítését segítenék elő.

A mondott metodika szempontjából igen számottevő kezdeményezésnek bizonyul Mednyánszky László poliszémikus „képi szintaxisának” megemlézése Czóbel Minka költészetének interpretálásához, az előfutár-szóhasználat kritikájához. Czóbel Minka líráját már többször „felfedezték”: mondhatni recepciójának szinte állandósult normája lett, hogy valaki lelkesen fölfedezi és aztán mindenki ugyanolyan gyorsan elfelejti. Bednatics Gábor megközelítése ezúttal is a tradíciót visszanyerni képes befogadás-történeti távlatra nyitással lép túl az elfeledett értékek fölfedezése című társasjátékon, hogy a képiség szempontja felől lendítse mozgásba a modern poétika itt alkalmazható repertoárját, vagyis a szubjektivitás és nyelve, a látás és látottság, a kint és a bent szférái, a termé-

zeti vonzatú szimbolizáció idegensége és a közlés anyagisága mentén, Ady és Kosztolányi megoldásaival kapcsolatosan. Az üvegfal-motívum értelmezését például olyan irányba viszi tovább, mely különösen alkalmas a szimbolizáció folyamatát a környezeti észlelések szerint, de éppen a konkrét – rimbaud-i – érzetek hiányában feltárható allegorikus irányba fordítani. Az üvegfal önmagát adó, ám az önmagán túlit látni engedő anyagának a közlés anyagiségéhez hasonlítása illetve ezáltal a közlés formáinak a tartalmuktól elszakadó létmódjára következtetés kétségkívül merész lépése az interpretációnak, de egyúttal meggyőzően támasztja alá a tézist, miszerint Czóbel Minka versében (*Az üvegfal*) „a közlés maga válik kommunikáció és közeg egymást kölcsönösen feltételező tényezőjévé, s azok egymást érvénytelenítő tevékenységének letéteményesévé is”.

A legújabb mediológiai kutatásokból levonható hermeneutikai tanulságok a legfeltűnőbb-legközvetlenebb módon a harmadik és a negyedik fejezetben – *A műalkotás jelszerűségének kihívásai*; *A lírai én hangja(i)* – kerülnek igen érdekes versinterpretációk során alkalmazásra. Meglepetésszámba megy például Vargha Gyula egyik korai, cím nélküli versének felidézése („Egykor én neveddel balgán / Tele írtam szívemet, / S róla többé, bár akarnám, / letörülni nem lehet”), melyben a szív, az írás, az emlékezet motívumai válnak a lejegyzéseik és közegeik szerint újraolvashatókká. „A közhelyessé formált szerelmi emlékezet azonban épp azáltal nem tekinthető pusztán közhelynek, mert a szív papírlapjára írott név kitörlése csak az anyagi hordozó megsemmisülésével érhető el...” Bednatics Gábor az alig ismert strófák – még a költői nyelv viszonylag

kimunkálatlan regisztereiben is meglepő találékonysággal mediatizált alakítások – frappáns felidézésével a tárgyalt magyar líratörténeti korszak legalaposabb ismerőjének mutatkozik. Kiváló érzékkel mutat rá a megváltozott (modern) érzékelésmód és lejegyzéstechnika nyomaira, ennek megfelelően az írás megváltozott funkciójára Békassy Heléntől Bárd Miklóson át Krüzselyi Erzsébetig és tovább. Mint kiderül, ez esetekben a dilettáns megoldások is rendelkezhetnek bizonyos poétikai érdekességgel és irodalomtörténeti-kulturális fontossággal: az alkotás innovatív erejétán kevésbé, de a korabeli olvasás elvárashorizontját igen határozottan jelölhetik, sok mindent megértetve a maguk kissé nyers, ám olykor annál kézzelfoghatóbb módján az irodalmiság alakulásrendjéből. Czóbel Minka esetében már természetesen aligha beszélhetünk merő dilettantizmusról, inkább a „kanonikus lírai diszkurzusoktól” történő produktív távolodásról. Találón hangsúlyos a Vörösmarty-líra hatástörténeti kiemelése, mely a romantika és a modernség átmenetei tekintetében ekkortájt Arany és Petőfi költészetével szemben is gyakran előkerült. Ez az átmenet pedig valóban a klasszikus modernség formatanának a romantikát újraértő olyan teljesítményeként ragadható meg, melynek lényege a tropológiában rejlő „produktív mozzanat kiemelése” mint reflexió a szó medialitására és „egyéb médiumokat megidéző” képességére. (Az Arany-líra modern újrafelfedezése egy későbbi periódusban, a húszas évektől válik a költőinyelvi fordulat aktualitásával.) Ezek nyomán kerülhet elő a „szó mint az irodalom provokációja”, immár a modern allegorézis formatanát észlelve, illetve annak érvényesülését „utólag” kiolvashatóként

tapasztalva. A lírai én hangjairól szóló fejezet pedig a megosztott szubjektivitás kérdéskörét éppen annak mediális vonatkozásai révén vezeti át temporális meghatározottságába, eljutván a közegek idői értelmezhettségének elfogadásához. A hang „szubverzív potenciáljának” kiemelése a dal műfajára, a korszak egyik legkedveltebb, a „szimbolizmus” kialakulása tekintetében is kihagyhatatlan megszólalásmódjára összpontosít úgy, hogy a vokalitás nyelvi anyagtalansága (a líraolvasás belső hangja) egyúttal az értelemképzés biztosítékaént, azaz megkerülhetetlen velejárójaként derülhessen ki. Érdemes ehhez felidézni Vargha Gyula *Hangok* című költeményét, melynek vokalitása és auditivitása poétikailag is színvonalasan ösztönzi „a recepció és a produkció együttes aktivitásáért felelős szubjektum” kiformalódását: „Azóta lelkem, mint a ház / Minden hanggal együtt remeg, / Akár az ég haragja dúl, / Akár az ért kalász zizeg. / S a menyinyi hang ébred, fakad, / Lágú és szelíd, zord és szilaj: / Mind a lelkem legmélyébe hat, / S ott él, mint rejtelmes moraj.”

Ugyancsak jelentős továbblépésnek, az adott szakmai horizont újdonságának, aktuális szemléleti bővítésének nevezhető az ötödik fejezetben a lírai modernség kultúratudományi kontextusba helyezése, a természet és a kultúra összefüggéseinek a tekhné fogalmával megközelített vázolása. A kultúra s a náúra mellé önálló tevékenységként, az eszközök tökéletesítésének igényével fellépő technika világa valóban a 19. század végére válhatott a „műalkotás terében” is (azaz esztétikailag) értelmezett jelenséggé. Rendkívül érdekes megfigyelni a költészet és a természet romantikus egységére alapozó felfogások ütközését a modern technika tapasztalatai-

val – ezúttal a korabeli leglátványosabb változásokra utaló motívumokkal: a vonat, a vasút szerepeltetésével. Mint a dolgozat kiemeli, e költői reflexiók nemegyszer a dilettantizmus jegyeit viselik magukon – sőt, megkockáztatható, a dilettáns költői nyelvhasználat volt egyáltalán az a „közeg”, ahol a technicitás sajátjaként érzékelt jelenségek ilyen feltűnően léptek be az alkotás terébe. Talán nem véletlen fejlemény, hogy nemegyszer a romantika immár „megromlott” nyelve, a századvég szentimentalizmusának elkoptatott stílusa döbben rá először erre az idegenségre, hogy témája aztán egyre jobban formált szövegekben is előtűnjön. Mintegy megfordul a szokásos irány: mintha paradox módon az epigonköltészet állna elő valami újjal vagy szokatlannal, ami persze többé-kevésbé mindig elrontottként kerülhet csak elő. Rudnyánszky Gyula vagy Csizmadia Sándor idézett versei a színvonal tekintében ezúttal sem igényelnek különösebb kritikai elemzést, az értekező olykor nyíltan is kifejezi kedvezőtlen véleményét, miközben hatástörténetüket jellemzi. De hogy például Kassák Lajos egy Csizmadia-költeményben a futurizmus „előjeleit” vélte fölfedezni, az legalább annyira különös, mint magának a versnek ma már humoros hatású képanyaga a mozdonyról mint mesebeli szörnyetegről, kinek szemei lángokat lövellnek, vadul nyargalván hegyen-völgyön át, a síneket gyötörve. A rokonítás tehát meglepő, ugyanakkor az iménti tendenciát legalább részlegesen elfogadva, akár tipikusnak is nevezhető. A technikai tapasztalat megjelenése először mintha gyengítené és közhelyessé tenné a költői nyelvet, mintha annak önmagát túlélte mechanizmusait hozná a felszínre, hogy katakretizált anyagát – a vasút

így kezelt motívumát – később olyan „élő” metaforává alkossa, mint amilyen pl. Kosztolányi Dezső *Költő* című versében megfigyelhető. Ez utóbbi költemény a tüzet szító mozdonyvezető alakját egyenesen a költőével veti össze, hogy a hasonlaton keresztül – tehát a romantikus szókészletet a világtapasztalat technikai feltételezettségében átírva – forduljon saját létezéséhez, s tegye fel a „miért vagyok” kérdését.

A nagyváros-élmény explikálása, különösen az adott fejezet első felében jól hasznosítja – gondolja tovább – a vonatkozó szakmai diskurzusnak, a Georg Simmeltől Walter Benjaminig idézhető műveknek néhány lényeges kezdeményezését. A városkép városszöveggé alakulásának folyamata kiegészülhetne még azzal a náluk is fontosnak mutatkozó meglátással, mely éppen az értekezés korábbi mediológiai jellegű fejtegetéseihez csatolhatná az emlékezés műveletének, az emléktartalmak tárolásának a „városi” létmódhoz kötött sajátosságait. Simmel például – Freudhoz hasonlóan – a tudatot a városi életmódban halmozódó ingerektől védő szervnek is tartja, mely az érzékelés ingertöbbletét azzal mérsékli, hogy feldolgozatlan tartalmait a lelkivilág mélyrétegeibe szorítja. Tudvalevőleg ezzel magyarázza Benjamin a Proust-féle önkéntelen emlékezést, posztulálván egy „kollektív memóriának” az individualitás múltjába illeszkedését. Így az emlékező asszociációk szerrinte nem csak az egyéni sajátosságokat, inkább a társadalmi keretek között kiformalódott, szubjektumfeletti jelentéseket domborítanak ki. Benjamin emellett a „nagyváros-élmény sokkját” az „aura” szétrombolásaként magyarázza. S e néhány ismert fogalomnak – vagy innen levezetett következményeiknek – határozot-

tabb érvényesítése még távlatosabb okfejtéseket is lehetővé tett volna az értekezés zárásában, a népies és a városias közeg szembesítéséről szóló bekezdésekben, az eltérő kultúrák találkozásaként leírható fejleményekben, mediális vonzataik kiemelésében, a Szabolcska Mihálytól Kiss József-ig terjedő áttekintés során. Csak egy példa a dolgozatban megemlített Szabolcska-vers kapcsán: a párizsi Grand Caféban felhangzó magyar nóta a környezet, a hangzás és az emlékezés kulturálisan meghatározott rétegeit hozza olyan összjátékba, mely a vers kiválóan persze emellett sem nevezhető formáltságától függetlenül sem érdektelen.

Bednaries Gábor monográfiája új líra-történeti meglátásokat hozva, magas színvonalon teljesíti tudományos célkitűzését, a Nyugat-kánon kialakulását történetileg megelőző korszaknak korszerű elméleti

távlatú, a hermeneutikai metodikát annak mediológiai kihívásai szerint gazdagító tárgyalását. Az átmenetiségre koncentrálogikán túllépve, ugyanakkor a vonatkozó lírai teljesítményeket nem felértékelve nyújt a modernizálódás szempontjából aktuális és ösztönző olvasatokat. Jó okkal tételezhető fel, hogy az értekezés eredményei hatékonyan befolyásolják majd nem csak szorosabb témájának, a 19–20. század fordulójának további értelmezését, de több tekintetben a klasszikus modern magyar líra egészének a befogadás-történetét is. Külön említést érdemel a Ráció Kiadó tudományos sorozatának vállalkozása, számos igen színvonalas és fontos irodalomtudományi szakmunka megjelentetése, melynek keretei között Bednaries Gábor könyve is napvilágot látott.

Eisemann György

THOMKA-SYMPOSION (ÜNNEPI KÖTET THOMKA BEÁTA KÖSZÖNTÉSÉRE)

Szerkesztette Kisantal Tamás, Mekis D. János, P. Müller Péter, Szolláth Dávid,
Pozsony, Kalligram Kiadó, 2009, 490 l.

Thomka Beáta tanári, kutatói és irodalomszervezői tevékenysége terjedelmét tekintve szinte átláthatatlan, egyszersmind felbecsülhetetlen értékű az irodalomértés elmúlt bő fél évszázadának tendenciáit a 20. század utolsó dekádjára sikeresen el-sajátító magyar irodalomtudomány szempontjából. A számtalan önálló kötet és tanulmány mellett a diákberkekben nemes egyszerűséggel „piros könyvként” emlegetett *Az irodalom elméletei* sorozat, majd a tematikailag kifinomultabb *Narratívák* szövegghalmaz egy, a kortárs irodalomértés episztemológiai tagoltságával számot

vető szerkesztő égisze alatt válhatott a ma is időszerű elméleti szövegeket tartalmazó (egyik első hazai) kiadvánnyá. Thomka általában a narratológia primátusával közelített vizsgált irodalmi szövegeihez, de az irányzatosság, amely Vilcsék Béla megá-lapítása (Kortárs, 2003/4) szerint tulajdonképpen kitért a kor diskurzusait meghatá-rozó *hermeneutika versus dekonstrukció* polémia (illetve az ezeket összebékítő próbálkozások) elől, az évek során sem veszít-tett sajátos attitűdjéből, az integratív hoz-zzáállásból. Ennek köszönhető, hogy jelen kötet szerkesztői úgy tudták Thomka kö-

tetcímei alapján kialakítani a tagolást, hogy ezzel egyúttal – amennyire ez egy ötvenöt (!) szöveget tartalmazó könyvben egyáltalán megvalósítható – meg is találják a legmegfelelőbb helyet a szimpózium minden egyes „felszólalójának”. Így válik a kötet olyan tanulmánycsokorrá, amely egyszerre reflektál Thomka komplex értelmezői bázisára, és reprezentálja a szövegeket különböző módon megszólító olvasási gyakorlatok jelenkori sokszínűségét is. Szigorú értelemben mégsem beszélhetünk tanulmánykötetről, mert a szövegek között esszét, műfordítást, sőt szépirodalmi munkákat is találunk; más kérdés, hogy a fejezetcímek sugallta műfaji kontextusok szempontjából ezek a „kilengések” nem hogy gyengítik, hanem megalapozzák a kiadvány fluktuáló kohézióját.

A kötet címe több módon kapcsolódik a számos részletében megszólított életműhöz, hiszen a tanulmányköteteket generáló *Tolnai- és Domonkos-symposion* (2004, 2006) mellett az Új Symposionra és az ennek hagyományát folytató Ex Symposionra is reflektál. A törés ellenére is a hagyomány folyamatszerűségét példázó lap volt szerkesztőbizottsági tagjaként Thomka a következőt mondja a kötetet felvezető interjú végén: „Az Új Symposion története önmagában is paradigmatiszós modell, ami magán viseli az ezredfordulós háborús botrány előtti állapot sok fel nem tárt, jellegzetes minőségét és értékét” (22). Kis túlzással a *Thomka-symposiont* is paradigmatiszós munkának nevezhetjük, hiszen a szerkesztés szelekciós és kombinációs elveit egy több-csomópontos életmű különböző szakaszai alakították ki, amely tehát az eltérő olvasási modellek mellett a műfaji skála számos „mintaszövegével” tiszteleg Thomka Beáta előtt.

A recenzió értelemszerűen nem érzékelheti a – jó értelemben véve – széttartó kötet szövegeinek minden egyes pozitívumát vagy esetleg hiányosságát, ugyanakkor a szigorú értelemben vett tematikai vezérelv hiányában (hiszen az „ünnepi kötet” célja a tiszteletadás) kénytelen más szempontok után nézni. Releváns irány lehet az első látásra semmitmondó *sokszínűség* árnyalása, azaz a vizsgálati terep(ek) analízise, de ez esetben a recenzió éppen a kötet elsődleges kontextusától távolodna el, amely pedig a számtalan irányban elágazó *nyílt* életmű reprodukciójának, üres helyei betöltésének, egyes pontjai látványos megoldozásának és/vagy továbbgondolásának lehetőségeit is felvillantja. Ezért a recenzió a továbbiakban a beidézett Thomka-szöveghelyek mentén próbálja meg feltárni, hogy az indirekt indítatású (szak)szövegek a direkt megszólítás milyen formáival és módszereivel teljesítik emlékéllítási „kötelezettségeiket”, és emellett hogyan nyúlnak túl ezeken.

Az egyes fejezetek más és más módon élnek ezzel a látványosnak nevezhető lehetőséggel. Az öt szöveget tartalmazó *Műhelynapló*kban fordítást olvashatunk Márton Lászlótól (Gottfried von Strassburg: *Tristan*) az ezt felvezető személyes hangú szöveggel együtt, visszaemlékezést (Pálinkás György), fordítási problémákról szóló írást a kötet egyetlen külföldi tagjától (Tuomo Lahdelma), valamint egy valódi műhelynaplót a Szegedi Tudományegyetemen készülő CD-s Mészöly-kiadás kulisszatitkairól, amelynek egyik kiindulópontja Thomka monográfiája volt (Müllner András). A régmúlt irodalmi szövegeivel foglalkozó *Próza*i *archívum*ban Jankovics József az „eredeti” *Műhelynapló*k tanulságait követve reflektál Mészöly gya-

kori stílusfogására, a régies vagy különös hangzású magyar szavak használatára, intertextuális játék-lehetőségeire (463), Jankovits László pedig egy Piso-álomleírás alapján idézi az „énen túli látószögek” Thomkától származó szintagmáját, utalva arra, hogy „ezek a látószögek nem vezethetők vissza egykönnyen egy pontba” (490). Csányi Erzsébet és Szolláth Dávid a *Tolnai Ottó- és Mészöly Miklós*-fejezetekben egy rövidebb, kéziratból származó megjegyzés, illetve egy, a Közép-Európát regénytörténetként és formaként kezelő szöveg kapcsán idézik meg a szerzők kortárs tárgyalásakor megkerülhetetlen monográfust. Egyes rövidebb, a tanulmánykötetek, nagyobb összegző munkák mögött „meghúzódó” szövegek a részproblémák árnyalásához nyújthatnak segítséget, így például Csáth (Hóza Éva) vagy Németh László (Szitár Katalin) megítéléséhez, de a rövidtörténet műfaját a hazai kontextusban először feltáró és definiáló *A pillanat formái* a hasonló című fejezetben Conan Doyle- és Hajnóczy-szövegek (Bényei Tamás, Horváth Gyöngyi) elemzéséhez szolgálhat a legmegfelelőbb kiindulási alapként. Gyakran hivatkozott kötet a *Beszél egy hang*, amely ráadásul a kötet egyik legegységesebb – azonos című – ciklusának olvasatait is vezérli. A 2001-ben megjelent könyv címe arra az irodalmi alapjelenségre utal, amelyet nehezen lehetne érzékeltetni a metafora értelem bővítő játéka nélkül: az elbeszélői vagy narrátori hangra, szólamra. Feltételezve, hogy az irodalmi szövegekkel kapcsolatos diskurzusok virtuális halmazába a szerzői hang – koronként eltérően definiált és súlypontosított – „eseményszerűségét” is beleérthetjük, a könyv egyik sokat idézett megjegyzése („szövegünkkel együtt ma-

gunkat is rakosgatjuk”) az írásaktus során működő megértés-önmegértés parallelizmusra hívja fel a figyelmet, általános érvénnyel ruházva fel ezt. Míg Böhm Gábor a személyes emlékezet és a történelmi emlékezet Nádasnál megnyilvánuló dialógusa kapcsán hivatkozhat Thomkára, mondván, a saját szöveg elmondása egyúttal más szövegek újrahasznosító elmondásával egyenértékű (180), addig Tóth Orsolya azzal a véleménnyel vezeti fel Katona József-olvasatát, hogy a többszólamúság a szerzői hang „lehalkítása” mellett a hangokhoz tartozó beszélők identitását is elhomályosította (303). Kövér György úgy gondolja újra a „»gyanú fegyverét« forgató narrativista kritikát” (321), hogy a narratológia vívmányait a történeti kutatásban, ezen belül is boncolási jegyzőkönyvek és bírósági szövegek olvasatában használja fel, hogy rámutasson a *vádbeli* tisztaeszlelő áldozat nemére. Mekis D. János a Nemes Nagy Ágnes költészetében található tárgy-, test- és térképzetek „metaforikus szövevénye” kapcsán utal Thomkára, V. Gilbert Edit pedig Ulickaja újrealista „szólamának” feltárása során fogalmazza meg a kötet tanulságát: „bármely irodalmár könnyedén megtalálja Thomka Beáta életművéhez a kapcsolódás járatait” (347).

Külön érdekesség, hogy két tanulmány is Thomka szövegeivel foglalkozik. Benyovszky Krisztián egy általa már korábban elemzett regényfejezet újraolvasásával próbálkozik meg, miközben hangsúlyosan reflektál az általa mintaként követett szövegcsoporthoz stílári jellegzetességeire, a „személyes érintettség felvállalására”, az „újraolvasás és újraértelmezés gyakorlatára”, illetve „az árnyalt fogalmiság és az invenciózus metaforizáció” állandóan tet-

ten érhető jegyeire (140–141). Vári György az „életmű perifériáján” elhelyezkedő szöveg, egy Spiró-recenzió kérdésfeltevéseit hasonlítja össze a korabeli recepció nyomaival. Babarczy ideológiakritikai nézőpontot érvényesítő és Margócsy a történelem „értelmes folyamatként láttatása” mentén működő olvasatával szemben Thomka a fikcióteremtés poétikatörténeti szempontjai alapján ismerteti *A Jövevényt*. Vári a tapasztalat és az emberi élet során „szembejövő” szövegek cselekményesítésének – Thomka által gyakran hangoztatott – fontosságát emeli ki. Mint fogalmaz, „a tizenkilencedik századi nagyrealista regények extenzív totalitásigényét, elbeszélési tempóját átvevő szöveg, ami folyvást történelmi tényekre, forrásokra hivatkozva kívánja magát igazként elismertetni, maga is tisztában van vele, hogy a források elbeszéléssé változtatásának folyamata az a kérdés, amelyen eldől a regény minősége, érvényessége és ez »hozza létre« igazságát is” (193). Több szövegben találhatók hosszabb-rövidebb laudációk, amelyek mindegyike a kötet által is reprezentált széles vizsgálati spektrumot, illetve a számtalan kapcsolódási lehetőséget említi meg. Az *Áttetsző könyvtár* című ciklus ilyen minőségében helyezi metaforikus keretbe az intra- és intertextuális jelenségeit, hiszen a Molière *Mizantróp*ájában szereplő alak, Alceste kritikusi „minőségét” az ízlés, illetve a közélet–magánélet dichotómia jegyében körbejáró elemzés (Radnóti Sándor), illetve a *Faust* második részének fragmentáltságából adódó speciális olvasási-értelmezési lehetőségeket felvillantó szöveg (Bacsó Béla) után következő tanulmányok egy-egy életművön belül vizsgálódnak. Séllei Nóra a kultuszok „kódolt hatalmi viszonyainak” Virgi-

nia Woolf szövegei által prezentált jelenségeire mutat rá, Orbán Jolán pedig (a kötet leghosszabb tanulmányában) az érintés eseményének intermedialis olvasatát hajtja végre Derrida, Mallarmé és Hantai kijelölt szövegei alapján. Kovács Árpád az írás Dosztojevszkijnél megvalósuló „diszkurzív rendjéről” értekezik, miközben játékba hozza a szorongás aktusát is, amely „a jelölés, a megnevezés és a kimondás igényét veti föl óhatatlanul, s csak az írás – a jelek újrajelölése és a szemantikai újítások tematizálása – révén tud megvalósulni” (237). A két utóbbi szövegben fontos szerepet kapó mediális aspektusok egyébként hálószerű alakzatba rendezik a kötet egymástól távol lévő szövegeit is: Szegegy-Maszák Mihály az újságíró Kosztolányiról, Lábadi Zsombor az „igazság hagyományos konnotációt [...] egy új, allegorikus testprezentációval” (388) megterhelő Badiou „inesztétikájáról” írt tanulmányt a kötetbe. Kiss Gábor Zoltán az *Optikai médiumokat* (Kittler) időben megelőző, de témáját tekintve az ott leírtakat folytató bázeli előadás mediálarcheológiai aspektusaival, Csányi Erzsébet pedig a *Rovarház* (Tolnai Ottó) zenei és verbális kódjai közti átmenetek lehetőségeivel foglalkozik.

A számtalan szoros szövegelemzés mellett (a teljesség igénye nélkül: Bródy, Hajnóczy, Gaál József, Baka, Arany János) a kötet egy külön fejezetben (*Narráció és reflexió*) gyűjti egybe azokat a tanulmányokat, amelyek a narratológiát más diszciplínákhoz közelítik. László János a pszichológia, Bókay Antal a dekonstrukció területén legitimálja a narratíva fogalmát, Kiss Miklós viszont – bár nélkülözi a konkrét narratológiai reflexiókat – a kép értelmezés során történő „cselekményesi-

tésének” direkt és indirekt formája közti vitáról ejt szót. Gyáni Gábor a történelemtudomány idő-fogalmáról, ennek relatív elbeszélhetetlenségéről szóló kötetindító tanulmánya tágabb értelmezésben a kultúra és a kollektív emlékezet megértési folyamatába, működésébe enged bepillantást. Thomka egy korábbi, 1997-ben tartott előadásában így fogalmazott: „A kultúraelméleti összefüggéseket sem a divat diktálja, hanem az az igény, hogy némiképp áttekinthetővé váljék az a szellemi horizont, amelyben az elbeszélő szövegek, akár mint világmetszetek, vagy mikrovilágok, akár mint alig látható kis szemcsék létrejöjjenek.” N. Kovács Tímea, Takáts József vagy Z. Varga Zoltán izgalmas tanulmányai természetesen a legnagyobb jóindulattal sem tekinthetők elbeszélő szövegnek (szemben például Tolnai Ottó esszéjével „szótörténetével”, 279–284). Mégis, eltérő vizsgálódási szempontjaik, a kultúra fogalomtörténeti megközelítése, az irodalmi szövegek fogyasztását kutató „használatstörténet”, valamint a szövegek közötti textuális kapcsolatokat akár gyökerestül felforgató narratív átlépések, meta-lepszisek vizsgálata mind az egymástól eltérő, de egymással összefolyatható –

akár materiális, akár tágabb értelemben (kultúra) vett – szövegvilágok világmegértés során betöltött fontos szerepére mutatnak rá. „Kelet-Közép-Európát kellene megfogalmaznunk prózában” – olvashatjuk Szolláth Dávid szövegének címében. Thomka Beáta munkássága, a monográfiákban megörökített szerzők, a tanulmánykötetekben és rövidebb közleményekben értelmezett szövegek kimondva-kimondatlanul az irodalom kontextusfüggő gyakorlata egyedi bevésséinek tekinthetők.

A *Thomka-symposion* többek között a kultúra, a történelem, a szöveg és a narratíva, az idő, a tér és a szövegtér, illetve a hagyomány súlyozottan gyakorlati definiálására törekszik, miközben méltó módon építi be olvasataiba a fenti kulcsfogalmak hazai értelmezéstörténete szempontjából megkerülhetetlen életmű egyes darabjait. A minden tekintetben széles skálán játszó kiadvány szövegeit olvasva a cím egy kimért akadémiai ülés helyett egy könnyedebb eszmecsere közegébe helyezi a „köszöntőbeszédet”, izgalmas láttelepet nyújtva a 21. századi magyar irodalomértés állapotáról.

Wirágh András